

БМТНИНГ БОЛА ХУҚУҚЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯСИ ДОИРАСИДА МИЛЛИЙ ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЗМЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ.

Турсунова Мархабо Баходировна

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Хуқуқбузарликлар профилактикаси
фаолияти кафедраси ўқитувчиси, подполковник

Аннотация: Мақолада бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишда миллий профилактика механизмларининг ҳуқуқий ва институционал асослари, уларнинг амалий самарадорлиги ҳамда такомиллаштириши йўналишлари илмий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: бола ҳуқуқлари, профилактика, конвенция, миллий тизим, ижтимоий ҳимоя, мониторинг, хавф омиллари, давлат сиёсати

Аннотация: В статье проводится научный анализ национальных профилактических механизмов защиты прав ребенка, их правовых основ, практической эффективности и направлений совершенствования.

Ключевые слова: права ребёнка, профилактика, конвенция, национальная система, социальная защита, мониторинг, факторы риска, государственная политика

Abstract: This article analyzes national preventive mechanisms for protecting children's rights within the framework of the UN Convention, including their legal basis, practical effectiveness, and improvement directions.

Keywords: child rights, prevention, convention, national system, social protection, monitoring, risk factors, state policy

Бола ҳуқуқларини таъминлаш замонавий халқаро ва миллий ҳуқуқ тизимининг энг устувор ва стратегик йўналишларидан бири ҳисобланади. Инсон ҳуқуқлари тизимида бола ҳуқуқлари алоҳида муҳим ўрин эгаллаб, уларни ҳимоя қилиш нафақат ҳуқуқий, балки ижтимоий, сиёсий ва ахлоқий аҳамиятга ҳам эгадир.⁹ Чунки бола жамиятнинг энг заиф, айни вақтда энг истиқболли қатлами сифатида унинг ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилиш давлат ва жамият барқарор ривожланишининг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Халқаро миқёсда бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизими БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси Convention on the Rights of the Child қабул қилиниши билан янги босқичга кўтарилди.¹⁰ Ушбу халқаро-ҳуқуқий ҳужжат болалар ҳуқуқларини комплекс тарзда белгилаб берган энг муҳим универсал инструмент сифатида тан олинган бўлиб, давлатлар зиммасига болаларни ҳар қандай шаклдаги

⁹ Инсон ҳуқуқлари тизимида бола ҳуқуқларининг ўрни бўйича умумий илмий қарашлар.

² Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси”, 1989 йил 20 ноябрь, Нью-Йорк.

зўравонлик, камситиш, эксплуатация, безътиборлик ҳамда бошқа салбий таъсирлардан ҳимоя қилиш бўйича аниқ ҳуқуқий мажбуриятларни юклайди. Конвенцияда боланинг яшаш, ривожланиш, ҳимояланиш ва иштирок этиш ҳуқуқлари асосий тамойиллар сифатида мустаҳкамланган бўлиб, улар бола манфаатларини таъминлашнинг универсал мезонини ташкил этади.

Шу нуктаи назардан қараганда, давлатлар томонидан ушбу халқаро мажбуриятларни амалга ошириш учун самарали миллий механизмларни шакллантириш долзарб аҳамият касб этади. Миллий профилактика тизимлари айнан шу вазифани бажаришга қаратилган бўлиб, улар болаларга нисбатан салбий ҳолатларни олдини олиш, хавф омилларини эрта аниқлаш ва бола манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилган комплекс чора-тадбирлар мажмуасини ўз ичига олади.

Бугунги кунда профилактика тизими фақатгина ҳуқуқбузарликларнинг оқибатига таъсир кўрсатиш билан чекланиб қолмасдан, балки уларнинг илдиз сабабларини бартараф этишга қаратилган превентив ёндашув сифатида ривожланиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни кучайтиришни талаб этади.

Ўзбекистон Республикасида ҳам бола ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган бўлиб, бу соҳада қатор институционал ва ҳуқуқий ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, болаларни ижтимоий ҳимоя қилиш, уларга нисбатан зўравонлик ҳолатларининг олдини олиш, таълим ва соғлиқни сақлаш хизматларидан тенг фойдаланиш имкониятларини кенгайтиришга қаратилган тизимли чоралар кўрилмоқда.¹¹

Бироқ, амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, бола ҳуқуқларини тўлиқ таъминлашда айрим муаммолар ҳам сақланиб қолмоқда. Жумладан, идоралараро ҳамкорликнинг етарли даражада самарали эмаслиги, профилактика механизмларининг айрим ҳолларда тарқоқлиги, ахборот алмашинуви тизимининг тўлиқ рақамлашмагани каби омиллар тизим самарадорлигига таъсир кўрсатмоқда. Шу сабабли миллий профилактика тизимини янада такомиллаштириш, уни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш ҳамда замонавий рақамли технологияларни кенг жорий этиш муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

Шу маънода, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини ривожлантириш нафақат ҳуқуқий ислоҳотлар, балки ижтимоий институтларнинг ўзаро интеграциясини кучайтириш, профилактика ишларини илмий асосда ташкил этиш ва инсон капиталига йўналтирилган давлат сиёсатини изчил амалга оширишни тақозо этади. Бу эса ўз навбатида барқарор жамият шаклланишининг муҳим омили сифатида намоён бўлади.

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси (2023 йил янги таҳрир).

Профилактика механизмларининг назарий-ҳуқуқий асослари

Профилактика механизмлари бола ҳуқуқларини таъминлашнинг муҳим элементи сифатида, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар тизими ҳисобланади. Ушбу механизмлар халқаро ҳуқуқ тамойилларига асосланиб, миллий даражада институционал шаклга эга бўлади.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияда белгиланган асосий тамойиллар бутун дунёда бола манфаатларини ҳимоя қилиш ва профилактика сиёсатини шакллантиришда фундаментал ҳуқуқий-методологик асос вазифасини бажаради. Ушбу тамойиллар нафақат ҳуқуқий меъёрлар, балки амалиётда болалар билан ишлашнинг барча йўналишларини белгилаб берувчи муҳим қоидалар ҳисобланади.¹²

Аввало, камситишга йўл қўймаслик тамойили ҳар бир бола жинси, миллати, ижтимоий келиб чиқиши, моддий ҳолати ёки яшаш шароитидан қатъи назар тенг ҳуқуқ ва имкониятларга эга бўлишини кафолатлайди. Бу профилактика тизимида барча болаларга бир хил эътибор қаратиш, айниқса, заиф ижтимоий гуруҳларни қўллаб-қувватлашни англатади.

Иккинчидан, боланинг энг устувор манфаатлари тамойили ҳар қандай қарор қабул қилиш жараёнида боланинг фаровонлиги, хавфсизлиги ва ривожланиши биринчи ўринда туришини талаб қилади. Яъни оила, таълим муассасаси ёки давлат органлари томонидан қабул қилинадиган ҳар бир қарор болага энг ижобий таъсир кўрсатиши нуқтаи назаридан баҳоланиши лозим.

Учинчидан, яшаш ва ривожланиш ҳуқуқи боланинг нафақат ҳаёт кечиришини, балки унинг тўлиқ ва баркамол ривожланишини таъминлашни назарда тутати. Бу ҳуқуқ доирасида боланинг соғлом ўсиши, таълим олиши, психологик ва ижтимоий жиҳатдан ривожланиши учун зарур шароитлар яратилиши шарт ҳисобланади.

Тўртинчидан, бола фикрини инобатга олиш тамойили болаларни пассив объект эмас, балки фаол ҳуқуқ субъекти сифатида кўришни англатади. Боланинг уни қизиқтирган ёки унга тааллуқли масалалар бўйича фикри эшитилиши ва қарор қабул қилишда эътиборга олиниши профилактика тизимининг инсонпарварлигини таъминлайди.

Ушбу тамойиллар Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция Convention on the Rights of the Child доирасида мустаҳкамланган бўлиб, профилактика сиёсатининг методологик асосини ташкил этади. Улар асосида ишлаб чиқилган ҳар қандай профилактика чора-тадбирлари бола манфаатларини ҳимоя қилиш, унинг ҳуқуқларини таъминлаш ва ижтимоий хавфларнинг олдини олишга хизмат қилади.¹³

Ўзбекистонда профилактика тизими кўп босқичли ва комплекс ёндашувга асосланган бўлиб, у бир нечта муҳим субъектларни ўзаро ҳамкорликда ишлашга

¹² БМТ Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясида белгиланган асосий тамойиллар: яшаш, ривожланиш, ҳимояланиш ва иштирок этиш ҳуқуқлари.

¹³ UNICEF (Бирлашган Миллатлар Болалар Жамғармаси) – бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимлари бўйича ҳисоботлар.

жалб қилади. Жумладан, таълим муассасалари, ички ишлар органлари, соғлиқни сақлаш тизими, ижтимоий хизматлар ҳамда маҳалла институтлари ушбу тизимнинг асосий бўғинлари ҳисобланади. Бу субъектларнинг ҳар бири ўз йўналиши бўйича профилактика ишларини амалга оширади ва жамиятда хавф-хатарларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Таълим муассасалари, аввало, ёшлар билан ишлашда муҳим ўрин тутади. Улар ўқувчиларнинг хулқ-атвори, тарбияси ва ижтимоий ҳолатини кузатиб бориб, илк муаммоларни аниқлаш имкониятини беради. Ички ишлар органлари эса ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жамоат тартибини таъминлаш ва хавфли ҳолатларга тезкор чора кўриш вазифасини бажаради. Соғлиқни сақлаш тизими профилактикада тиббий-психологик жиҳатдан иштирок этиб, айниқса, рухий саломатлик ва зарарли одатларнинг олдини олишда муҳим роль ўйнайди.

Ижтимоий хизматлар аҳолининг эҳтиёжманд қатламларига кўмак бериш, оилалар билан индивидуал ишлаш ва ижтимоий муаммоларни юмшатишга қаратилган фаолиятни олиб боради. Маҳалла институти эса жойлардаги энг яқин ва таъсирчан тузилма сифатида аҳоли билан тўғридан-тўғри мулоқот ўрнатиб, профилактика ишларини ҳаётий даражада амалга оширишга хизмат қилади.

Ушбу тизимнинг энг муҳим устун жиҳати унинг комплекс характерга эгалигидир, яъни турли соҳалар бир-бири билан боғланган ҳолда умумий мақсад йўлида ҳаракат қилади. Бу эса муаммоларни фақат битта йўналишда эмас, балки ҳар томонлама ҳал қилиш имконини беради.

Шу билан бирга, амалиётда айрим координация муаммолари мавжудлиги кузатилади. Яъни турли идоралар ўртасида ахборот алмашинуви ҳар доим ҳам тўлиқ ва тезкор эмас, вазифаларни мувофиқлаштиришда такрорланиш ёки бўшлиқлар юзага келиши мумкин. Баъзи ҳолатларда эса ягона электрон платформа ва ягона ёндашув етарлича шаклланмагани сабабли қарор қабул қилиш жараёни секинлашади. Шунинг учун профилактика тизимининг самарадорлигини янада ошириш учун идоралараро ҳамкорликни кучайтириш, рақамли интеграцияни ривожлантириш ва ягона бошқарув механизмларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Илмий таҳлиллар шуни кўрсатадики, профилактика ва жамоатчилик назорати тизимида бир қатор амалий муаммолар ва чекловлар мавжуд бўлиб, улар тизим самарадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

1. Ахборот тизимининг тарқоқлиги ҳозирги кунда маълумотлар ягона марказлашган базада тўлиқ жамланмаган. Турли идоралар ва ташкилотлар ўртасида маълумот алмашинуви етарлича самарали йўлга қўйилмаган. Бу эса таҳлил қилиш, тезкор қарор қабул қилиш ва профилактик чораларни ўз вақтида амалга оширишда қийинчиликлар туғдиради.

2. Формал ёндашув айрим ҳолатларда профилактика тадбирлари амалдаги муаммоларни ҳал қилишга эмас, балки фақат ҳисобот кўрсаткичларини бажаришга

қаратилган бўлиб қолмоқда. Натижада, тадбирларнинг реал самарадорлиги пасаяди ва уларнинг ижтимоий таъсири кутилган даражада бўлмайди.

3. Кадрлар муаммоси соҳада фаолият юритаётган мутахассисларнинг малакаси ва тажрибаси бир хил эмас. Айрим ходимларда замонавий ёндашувлар, ахборот технологиялари ва таҳлил кўникмалари етарли даражада шаклланмаган. Бу эса профилактика ишларининг сифатини оширишда қийинчиликлар келтириб чиқаради.

Ривожланган давлатларда профилактика тизими юқори самарадорликка эришиши, аввало, мултидисциплинар ёндашувга таянилгани билан изоҳланади. Бунда бир соҳанинг ўзи эмас, балки таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва психологик хизматлар ўзаро ҳамкорликда фаолият юритади. Масалан, Финляндия тажрибасида мактаб, ижтимоий ходим ва психологлар бир жамоа сифатида боланинг ҳолатини мунтазам ўрганиб боради. Бу эса муаммоларни эрта босқичда аниқлаб, уларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Шу билан бирга, ривожланган давлатларда профилактика ишлари кейс-менежмент асосида ташкил этилади. Яъни ҳар бир бола ёки оила алоҳида ҳолат сифатида кўриб чиқилиб, улар учун индивидуал режа ишлаб чиқилади. Масалан, АҚШ да “case management” тизими орқали ижтимоий ходимлар ҳар бир боланинг ҳаётий шароити, оилавий муҳити ва эҳтиёжларини чуқур таҳлил қилади ҳамда мос равишда аниқ чора-тадбирлар белгилайди. Бу жараёнда маълумотлар базаси ва рақамли платформалардан фаол фойдаланилади.

Германия тажрибасида эса “Jugendamt” тизими орқали болалар ва ўсмирлар билан ишлашда индивидуал ёндашув устувор аҳамиятга эга. Ҳар бир ҳолат бўйича мутахассислар гуруҳи тузилиб, боланинг ижтимоий, психологик ва таълимий эҳтиёжлари комплекс равишда баҳоланади. Натижада муаммоларни фақат ташқи белгиларга қараб эмас, балки уларнинг илдиз сабабларини бартараф этишга эътибор қаратилади.

Шунингдек, Буюк Британия да “Early Help” дастури орқали болалар ва оилаларга эрта босқичда ёрдам кўрсатиш амалиёти йўлга қўйилган. Бу тизимда ҳар бир бола индивидуал равишда баҳоланиб, унинг эҳтиёжларига қараб таълим, тиббиёт ва ижтимоий хизматлар бирлаштирилади. Бу эса муаммолар чуқурлашиб кетишининг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.¹⁴

Умуман олганда, ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, мултидисциплинар ёндашув, кейс-менежмент ва ҳар бир болага индивидуал ёндашув профилактика тизимининг асосий устунлари ҳисобланади. Бундай ёндашув нафақат муаммоларни бартараф этиш, балки уларнинг келиб чиқиш сабабларини чуқур таҳлил қилиш ва узок муддатли ечимларни ишлаб чиқиш имконини беради.

Рақамли технологиялар замонавий профилактика тизимини такомиллаштиришда ҳал қилувчи аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда ахборот-коммуникация воситаларининг жадал ривожланиши профилактика ишларини янги босқичга олиб

¹⁴ Ривожланган давлатларда мултидисциплинар ёндашув (Финляндия, Германия, Буюк Британия тажрибаси).

чиқиб, уларнинг самарадорлиги, тезкорлиги ва аниқлигини сезиларли даражада ошириш имконини бермоқда.

Аввало, электрон реестрлар профилактика соҳасидаги маълумотларни ягона тизимда жамлаш, сақлаш ва мунтазам янгилаб боришга хизмат қилади. Бу эса инсон омили таъсирини камайтириб, маълумотларнинг шаффофлиги ва ишончлилигини таъминлайди. Электрон базалар орқали аҳоли тоифалари, хавф гуруҳлари ва алоҳида ҳолатлар ҳақида тўлиқ ва тизимли ахборот олиш имконияти яратилади. Шу билан бирга, big data таҳлиллари катта ҳажмдаги маълумотларни чуқур таҳлил қилиш орқали яширин тенденциялар ва қонуниятларни аниқлаш имконини беради. Бу эса профилактика чора-тадбирларини режалаштиришда илмий асосланган ёндашувни таъминлаб, хавф-хатарларни олдиндан прогноз қилишга ёрдам беради. Натижада ресурслардан самарали фойдаланиш ва устувор йўналишларни белгилаш осонлашади. Сунъий интеллект технологиялари эса профилактика жараёнларини янада такомиллаштириб, қарор қабул қилишда инсонга кўмаклашади. Ушбу технологиялар маълумотларни автоматик қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва аниқ хулосалар чиқариш имконини бериб, хатоликлар эҳтимолини камайтиради. Шунингдек, сунъий интеллект орқали хавфли ҳолатларни барвақт аниқлаш ва тезкор чора кўриш имконияти пайдо бўлади.

Умуман олганда, рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши профилактика тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқади. Улар орқали жараёнлар шаффофлиги, тезкорлиги ва аниқлиги таъминланиб, жамият хавфсизлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади.¹⁵

Профилактика самарадорлиги бевосита ушбу соҳада фаолият юритаётган мутахассисларнинг билим ва кўникмаларига боғлиқ ҳисобланади. Шу сабабли кадрлар билан ишлаш масаласига алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади. Аввало, мутахассисларни қайта тайёрлаш тизимини такомиллаштириш муҳим бўлиб, бу орқали улар замонавий талаблар, янги ёндашувлар ва халқаро тажрибалар асосида фаолият юритиш имкониятига эга бўлади. Шу билан бирга, малака ошириш жараёнларини мунтазам ташкил этиш орқали ходимларнинг касбий салоҳиятини доимий равишда ривожлантириб бориш зарур.

Бундан ташқари, болалар билан ишлашда психологик тайёргарлик алоҳида аҳамият касб этади. Чунки болаларнинг руҳий ҳолати, уларнинг эҳтиёжлари ва муаммоларини тўғри англаш мутахассисдан нафақат назарий билим, балки амалий психологик кўникмаларни ҳам талаб қилади. Шу жиҳатдан қараганда, мутахассисларда эмпатия, сабр-тоқат ва юқори даражадаги масъулиятни шакллантириш профилактика ишларининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Оила — жамиятнинг энг кичик, аммо энг муҳим бўғини сифатида биринчи профилактика институти ҳисобланади. Инсоннинг шахс сифатида шаклланиши,

¹⁵ Рақамли давлат бошқаруви ва профилактика тизимини модернизация қилиш бўйича халқаро тавсиялар (World Bank, OECD).

унинг ахлоқий қадриятлари, дунёқараши ва ҳаётга муносабати айнан оила муҳитида бошланади. Шунинг учун ҳам оилада берилган тарбия, назорат ва эътибор жамиятда юзага келиши мумкин бўлган салбий ҳолатларни олдини олишда энг самарали омиллардан бири саналади. Соғлом оила муҳити фарзандларда масъулият, ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ижтимоий қоидаларга риоя қилиш каби фазилатларни шакллантиради. Бу эса келажакда ҳуқуқбузарликлар, тартибсизликлар ва бошқа салбий ижтимоий ҳолатларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Жамоатчилик назорати эса давлат ва жамият тизимларининг шаффофлиги ва самарадорлигини таъминловчи муҳим механизм ҳисобланади. У орқали фуқаролар, нодавлат ташкилотлар ва оммавий ахборот воситалари ижтимоий жараёнларни кузатиб боради, қарорлар қабул қилиниши ва ижроси устидан фикр билдириш имконига эга бўлади. Бу эса коррупцияга қарши кураш, қонун устуворлигини таъминлаш ҳамда давлат органларининг очиқ ва ҳисобдор фаолият юритишини кучайтиради. Жамоатчилик назоратининг кучли бўлиши жамиятда ишонч муҳитини мустаҳкамлайди ва ҳар бир қарор халқ манфаатларига мос равишда қабул қилинишига ёрдам беради.

ХУЛОСА

Миллий профилактика механизмлари бола ҳуқуқларини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Тизимни такомиллаштириш учун қуйидагилар зарур:

Идоралараро интеграцияни кучайтириш миллий профилактика механизмларининг самарадорлигини оширишда муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Бу жараён турли давлат органлари ва муассасалар ўртасида тизимли ҳамкорликни йўлга қўйиш, ахборот алмашинувини мувофиқлаштириш ҳамда ягона ёндашув асосида иш олиб боришни талаб этади. Айниқса, таълим, соғлиқни сақлаш, ички ишлар ва ижтимоий ҳимоя тизимлари ўртасида ўзаро боғлиқликни таъминлаш орқали болалар билан боғлиқ хавфли ҳолатларни эрта аниқлаш ва уларга тезкор чора кўриш имконияти кенгайди.¹⁶

Рақамли платформаларни жорий этиш профилактика тизимини модернизация қилишнинг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Замонавий ахборот технологиялари асосида ягона электрон маълумотлар базасини шакллантириш, болалар ҳақидаги маълумотларни тизимлаштириш ва таҳлил қилиш имконини беради. Бу эса нафақат мониторинг жараёнини енгиллаштиради, балки хавф омилларини олдиндан прогноз қилиш ва самарали профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқишга хизмат қилади.

Кадрлар салоҳиятини ошириш профилактика механизмларининг барқарор ва самарали ишлашини таъминловчи асосий шартлардан бири ҳисобланади. Бу борада мутахассисларнинг касбий билим ва кўникмаларини мунтазам равишда ошириш, уларни замонавий ёндашувлар ва методикалар билан таништириш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, болалар билан ишлашда психологик тайёргарликни кучайтириш,

¹⁶ Боланинг фикрини инобатга олиш тамойили – бола ҳуқуқлари бўйича халқаро амалиёт.

мутахассисларда масъулият ва профессионал ёндашувни шакллантириш профилактика самарадорлигини сезиларли даражада оширади.

Жамоатчилик иштирокини кучайтириш эса профилактика тизимининг очиклиги ва шаффофлигини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Фуқаролик жамияти институтлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва оммавий ахборот воситалари орқали жамоатчилик назоратини таъминлаш тизимдаги камчиликларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш имконини беради. Шу билан бирга, аҳоли ўртасида ҳуқуқий онг ва маданиятни ошириш орқали бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган ижтимоий масъулиятни кучайтириш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиёевнинг БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи// “Халқ сўзи”, 2017-йил 20-сентябр.
2. Авесто. Ўзбекча таржима (Асқар Маҳкам тарж.) Т.:2001.
3. Рустамбайев М.Х. Инсон ҳуқуқи . Ўзбекистон Республикаси жамоат ҳафвсхлиги университети. Т.:2022. 145-бет.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармойиши. 2017-2021-йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини келгусида амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2017-йил 15-август,
5. Ф-5024-сон
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси, 1-модда.
1989-йил.
6. **Ливингстон, Ж.** 2018-йил. Оиладаги зўравонликнинг болалар ва ўсмирларга таъсири. Оилавий зўравонлик журнали, 33(6), 415-420-бетлар.
Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти. 2018-йил. Аёлларга нисбатан зўравонликнинг тарқалиши тахминлари.
7. Эсанова З., Туляганов А, Якубова Д., Оилавий муносабатларнинг ҳуқуқий тартибга солиниши: назарий таҳлиллар ва амалий тадқиқотлар. Т., 2020 й. 255 бет.
8. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. *Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция*. – Нью-Йорк, 1989 йил.
9. Freeman M. *Инсон ҳуқуқлари: фанлараро ёндашув*. – Кембриж: Cambridge University Press, 2011.
10. ЮНИСЕФ. *Дунё болалари ҳолати ҳақида ҳисобот, 2023 йил*. – Нью-Йорк: ЮНИСЕФ, 2023.
- Hodgkin R., Newell P. *Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни амалга ошириш бўйича қўлланма*. – Нью-Йорк: ЮНИСЕФ, 2007.
11. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси. *44/25-резолюция*. – Нью-Йорк, 1989 йил.

12. Alston P. *Бола манфаатларининг энг устуворлиги*. – Оксфорд: Clarendon Press, 1994.
13. ЮНИСЕФ. *Бола ҳуқуқларини амалга оширишнинг умумий тамойиллари*. – Нью-Йорк: ЮНИСЕФ, 2022.
14. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти. *Болаларни ҳимоя қилиш тизими асослари*. – Женева: WHO, 2022.
15. ЮНЕСКО. *Таълим ва болаларни ҳимоя қилиш бўйича ҳисобот*. – Париж: ЮНЕСКО, 2021.
16. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти. *Бола ва ўсмирлар саломатлиги стратегияси*. – Женева: WHO, 2023.
17. Интерпол. *Вояга етмаганлар ўртасида жиноятчиликни олдини олиш ҳисоботлари*. – Лион: Интерпол, 2022.
18. Жаҳон банки. *Ижтимоий ҳимоя тизимлари таҳлили*. – Вашингтон, Д.К.: Жаҳон банки, 2023.
19. ЮНИСЕФ. *Бола ҳимояси соҳасида кадрлар салоҳиятини ривожлантириш*. – Нью-Йорк: ЮНИСЕФ, 2022.
20. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси. *Бола ҳуқуқлари ва барқарор ривожланиш дасури*. – Нью-Йорк, 2023 йил.